

Open Joodse Huizen in Boedapest

Mede in navolging van het veelgeprezen Open Joodse Huizen in Nederland, vond een vergelijkbare dag met persoonlijke herdenkingen op locatie plaats in Boedapest. Denise Citroen, die aan de wieg stond van de Nederlandse editie, doet verslag van Open Joodse Huizen in de Hongaarse hoofdstad.

DENISE CITROEN

Zaterdagochtend 21 juni loop ik tegen 8 uur door de diplomatenwijk van district VIII in Boedapest. Een enkele oudere heer met een zakje van de bakker, een dame die haar hondje uitlaat, verder is er niemand te zien. Op weg naar het eerste huis dat meedoet aan Yellow-Star Houses Remembrance Day voel ik dezelfde opwindende als bij de start van Open Joodse Huizen Amsterdam in 2012. Zullen er mensen op deze eerste Hongaarse editie afkomen? In de Balzacstraat staat een klein groepje op de stoep. Als ik me erbij voeg zie ik een brede hal met een trap naar een binnenplaatsje. Overall staan mensen. Róbert Alföldi, de onlangs ontslagen artistiek leider van het Hon-

gaars Nationaal Theater, leest de ingrediënten voor van de cake die in 1944 in het huis gebakken werd. Zsófi Mautner, gastronome met een veelgelezen blog met Hongaarse recepten, heeft de cake nagemaakt en laat met een brede glimlach de schalen rondgaan. Om hen heen staan ouderen en jonge mensen met kinderen. Tussen hen in tel ik minstens drie cameraploegen naast fotografen met telelenzen. Behalve een smaakvolle herdenking, is dit ook een steunbetuiging aan Alföldi, die nooit een geheim heeft gemaakt van zijn homoseksualiteit. Na de recente verkiezingen is hij vervangen door een regeringsgezinde directeur.

Het begon allemaal met een mail die ik in december ontving van Csaba Szilagyi, human rights-manager bij Open Society Archives (OSA). Dit instituut is onderdeel van de Central European University in Boedapest, die wordt gefinancierd door George Soros, de bekende Hongaars-Joodse filantroop. Voor het 70e herdenkingsjaar van de deportatie van Joden uit Hongarije bedacht OSA het Yellow-Star Houses-project (zie kader). Szilagyi wil weten hoe Open Joodse Huizen (OJH) de huidige bewoners erbij betreft. Hoe worden de huizen gemarkeerd?

Tijdens ons gesprek vallen de overeenkomsten met OJH op, herdenkingen op locatie met verhalen en muziek, mede georganiseerd door de huidige bewoners. Wat de verschillen zijn wil ik op 21 juni graag met eigen ogen zien.

Gele verf

Voor het zover is markeert OSA pal na de verkiezingen van 6 april met hulp van dertig vrijwilligers 1600 voormalige Yellow-Star

Houses met het logo. Met instemming van de eigenaren komt het logo op de voorgevel, in andere gevallen wordt het met gele verf op de stoep gekalkt. Deze actie omschrijft OSA-directeur Istvan Rev als 'een provocatief maar noodzakelijk statement' voor de nieuwe rechtse regering van Victor Orban en zijn nationalistische Fidesz-partij en de ultrarechtse Jobbik-partij.

Op 21 juni is er van de markering van de huizen met het logo niet veel meer te zien. De redenen voor verwijdering lopen uiteen van 'niets met deze geschiedenis te maken willen hebben' (huidige bewoners) tot 'nooit meer gemarkeerd willen worden door welke gele ster dan ook' (Joodse organisaties).

In het huis aan de Balzacstraat 48A blijven we in de hal staan, tussen de kliko's en de postbussen. We worden van harte welkom geheten door een van de bewoners die vol trots laat weten dat iedereen in het appartementencomplex instemde met deze herden-

'Voor ons was cultuur in al zijn vormen de beste manier van overleven tijdens het communisme'

FOTO'S: DENISE CITROEN

Het logo van Yellow-Star Houses Remembrance Day 2014 op de stoep van een van de 1600 resterende panden die in 1944 met een gele ster werden gemarkeerd.

king. Overlevende, mevrouw Doleschall, vertelt hoe ze hier als kind met veertig mensen in twee appartementen woonden. Met haar moeder sliep ze in de hal. Door Pijlkruisers werd een aantal bewoners uit huis gehaald, vermoord en hun lichamen werden in de Donau gegooid. Het kleine meisje en haar moeder wisten zich te verstoppen. Ze werden bevrijd door Russische soldaten, die hun de gele ster van hun kleding af lieten halen. Toen pas had ze het gevoel echt bevrijd te zijn, aldus blikt ze terug.

Vervolgens speelt kleindochter Nóra Doleschall dwarsfluit. Nog een paar woorden over de eerder aangebrachte plaquette ter nagedachtenis aan Ilonka Kovács en de herdenking is afgelopen. Wat opvalt is dat er geen gelegenheid is voor vragen of bijdragen uit het publiek. Na afloop omhelzen (oud-) bewoners, burens en familieleden elkaar, een reünie die soms zeventig jaar omspannt. Ook zonder een woord Hongaars herken ik wat hier gaande is: gedeelde emoties bij het weerzien na al die jaren, de ontlanding dat er eindelijk aandacht is voor een nooit verteld verhaal. Om mijn indrukken te checken spreek ik op goed geluk een jong stel met kleine kinderen aan. Op mijn introductie dat ik uit Amsterdam kom is de reactie: „Dan ben jij Denise!” Het blijkt Andras Lenart te zijn, een

van de vijf organisatoren van YSH, die naast bewoners ook instellingen zoals ambassades om hun medewerking gevraagd heeft.

Lutz en Wallenberg

Een van de acht deelnemende ambassades is die van de Verenigde Staten, aan het Szabadságplein. Zaakgelastigde Goodfriend wijst naar de hoekkamer op de eerste verdieping van het statige pand. In 1944 was dit de werkkamer van de Zwitserse diplomaat Carl Lutz. Op de plek waar we nu staan verdrongen zich dagelijks honderden Joden in een poging papieren te bemachtigen die hen moesten vrijwaren van deportatie.

Van de 124.000 overlevenden in Boedapest zijn er 62.000 door Lutz gered, onder andere door 72 gebouwen tot Zwitsers grondgebied te verklaren en Joden in deze 'safe houses' onder te brengen. Goodfriend houdt ons voor dat Lutz en ook Raoul Wallenberg met dit werk hun diplomatieke boekje ver te buiten gingen en roept een ieder op zichzelf de vraag te stellen: 'Wat zou jij doen?'

Na afloop spoed ik me naar de Hollán Ernőstraat om een glimp op te vangen van George Soros, die hier opgroeide. De bijna 84-jarige Soros gaat voorzichtig op een barokkruk zitten onder het glossy reclamebord van een schoonheidssalon. Bedachtzaam haalt

De Hongaarse Sjoa

In 1941 woonden in Hongarije naar schatting 800.000 Joden. In maart 1944 werd Hongarije bezet door nazi-Duitsland. Direct werd een begin gemaakt met de deportatie van de ruim 220.000 joden die 25 procent van de bevolking van Boedapest uitmaakten. In de aanloop naar de inrichting van het getto werden zij gedwongen gehuisvest in tweeduizend verspreid over de stad gelegen appartementengebouwen, vaak Joods eigendom, die gemarkeerd werden met een gele ster. Elke familie werd slechts één kamer toegewezen en alleen voor de boodschappen mocht men op vastgestelde uren het huis uit. Op uiterlijk 21 juni 1944 moesten alle Joden in deze gebouwen wonen. Deze situatie duurde een half jaar, tot de ingebruikname van het getto. Naar schatting 565.000 Joden werden vermoord en 260.000 Hongaarse Joden overleefden de Sjoa. Over het aantal Joden vandaag bestaat discussie: volgens het World Jewish Congress tussen de 35.000 en 120.000

De 83-jarige Amerikaanse zakenman en filantroop George Soros (m), onder andere stichter van de Centraal Europese Universiteit in Boedapest

Oud-bewoners treffen elkaar bij de herdenking in de Balzacstraat 48A

Gezeten op witte stoelen gaan mensen dagelijks met elkaar in gesprek, als protest tegen het officiële Holocaustmonument in aanbouw. Hongarije wordt hierin als slachtoffer van de nazi's verbeeld, waarmee de collaboratie van Hongarije onder Horthy's leiding nog steeds ontkend wordt

hij, in het Hongaars, herinneringen op aan zijn vroege jeugd en het leven in deze straat. Over de oorlogsperiode heeft hij vrijwel niets gezegd, vat organisator Szilagyí later in het Engels samen.

Lang niet alle 160 bijeenkomsten kennen beroemde slachtoffers en sprekers of worden druk bezocht. Leidraad bij de organisatie is dat mensen in vrijheid creatieve ideeën ontwikkelen, mislukkingen in de uitvoering horen daarbij. Zo staat er een huis op het programma waar een overlevende al zijn hele leven woont. Hij zou wat vertellen, er zou muziek gemaakt worden met tot slot het planten van een boom. Hoe liep dat af? „De overlevende wilde niet naar beneden komen, de muzikant kwam niet opdagen en de boom was de derde grote afwezige,” vertelt een geamuseerde Szilagyí. Het is spannend om te zien hoeveel van de uitvoering van deze herdenkingen de organisatie in handen van bewoners en uitgekozen instellingen durft te leggen. Dat dit kan in een land waar de regering weigert de collaboratie van het toenmalige regime te erkennen opent mijn ogen voor wat er wellicht nog meer mogelijk is met Open Joodse Huizen.

Monument

Beduidend minder geamuseerd is de Hongaarse regering nu het prestigieuze monument ter herdenking van de Sjoa slechts onder zware politiebescerming kan worden afgebouwd, als dat al gaat lukken. Voor metershoge hekken op het Szabadságplein staat een eenheid van de politie met wapenstok en videocamera. Ruïnes van Griekse zuilen steken boven de hekken uit. Hier zal Hon-

garije als aartsengel Gabriël te zien zijn die wordt aangevallen door de nazi-adelaar. De collaboratie door de fascistische Hongaarse Pijlkruisers blijft zeventig jaar na dato nog steeds buiten beeld. Joodse organisaties hebben daarom de overheidsbijdrage voor dit herdenkingsjaar geweigerd en werven onder de naam Memento70 hun eigen fondsen. De rand van het pad tegenover het monument ligt bezaaid met steentjes, kaarsen, foto's, documenten en hartekreten. Elke middag komen mensen op deze plek samen om een levend monument te vormen door met

elkaar in gesprek te gaan. Vandaag gebeurt er iets speciaals. Terwijl aan de andere kant van het plein het WK voetbal op een groot scherm te zien is, stroomt deze kant langzaam vol. Honderden mensen zingen een deel van de 9e symfonie van Beethoven, onder de bezielende leiding van dirigent Adam Fischer. Hij is de broer van Ivan Fischer, de gastdirigent van het Concertgebouworkest. Hier wordt de 9e symfonie – in 1971 officieel uitgeroepen tot Europees volkslied –

bewust als protestsong tegen antisemitisme en xenofobie ingezet. „Voor ons was cultuur in al zijn vormen de beste manier van overleven tijdens het communisme,” vertelt Agnes Klinga, gepensioneerd leraar. „Nu geef ik jonge collega's zonder behoorlijk inkomen kaartjes voor muziekvoorstellingen.”

Het is inmiddels donker geworden, het laatste onderdeel wacht. Op de buitengevel van het Goldberger-gebouw van de Open Society Archives worden videobeelden vertoond van bijeenkomsten eerder deze dag. Onder de klanken van de *Appassionata* van Beethoven verwerk ik alle indrukken. Van tevoren had Istvan Rev laten weten dat de Yellow-Star Houses Herdenkingen in Boedapest een eenmalige gebeurtenis is. 's Avonds laat drinken we op de goede afloop en het behaalde succes. Nu Csaba, Andras en de andere organisatoren de duidelijke behoefte aan deze manier van herdenken ervaren hebben, krijg ik de indruk dat dit initiatief weleens navolging zou kunnen krijgen. Met stukken in *The Economist*, *The Wall Street Journal* en *Liberation* krijgt het Yellow-Star Houses-project internationale aandacht. De huizen zwijgen niet langer. ■

Ruïnes van een buurt

In het Stadsarchief en het JHM zijn Ed van der Elskens beroemde foto's van Amsterdam te zien, onder meer van de kaalgeslagen Jodenbuurt na de oorlog. Een beeld van verval en opbouw.

JARON BEEKES

Mijn Amsterdammers. Vaak gabbertjes, waar je 'Ha die ome Sjaak' tegen zegt, of 'Tante Nel!', of 'Hee ouwe ruigpoot', of 'Dag moppie.' Zo omschreef fotograaf Ed van der Elskens (1925-1990) zijn stadgenoten, de mensen die hij vastlegde in *Amsterdam! Oude foto's, 1947-1970*. Het legendarische fotoboek, oorspronkelijk in 1979 verschenen, is onlangs heruitgegeven. Het Stadsarchief wijdt een tentoonstelling aan het boek en ook het Joods Historisch Museum (JHM) toont zeven nieuwe aanwinsten van Van der Elskens iconische foto's.

Dat juist het JHM werk van Van der Elskens heeft aangekocht is geen toeval. Van der Elskens bekendste werk geeft een dynamisch beeld van de jeugdcultuur van naoorlogs Amsterdam. Velen hebben de foto's van opgeschoten nozems op de Nieuwendijk, jazzcats in de Cotton Club, of meiden met suikerspinkapsels op het netvlies. Minder bekend zijn echter zijn foto's van de vervallen Jodenbuurt. Deze buurt rond het Waterlooplein leek in de eerste decennia na de oorlog op een spookstad, waar alleen nog wat ruïnes en bouwvallen overeind staan. De beelden van

Terwijl de Jodenbreestraat al bijna afgebroken is, staat daar nog de broodjeswinkel van Sal Meijer. Op de overigens kale vlakte smeert Sal zijn laatste broodjes, ca. 1965

de levenslustige jongeren, van de volksfeesten en de relletjes krijgen hierdoor een andere lading. Deze generatie groeide op in een stad waar de sporen van het recente verleden overal aanwezig waren.

De moeizame omgang met dat verleden wordt pijnlijk duidelijk. Op een foto van een griezelkabinet op een kermis in 1967 liggen, tussen een 'afgekapte vrouwenhand van 300 jaar oud' en een kalf met twee koppen, een stel 'concentratiekampzweepen' uitgestald. In een commentaar schreef Van der Elskens dat dat hem woedend maakte: „Dat mag je niet op de kermis tentoonstellen. Het is nog te dichtbij.” Sterk is ook het contrast tussen een afgeladen Olympisch Stadion (april 1957, Nederland-België: 2-1) en de enkele overlevenden die een ceremonie in de Portugese Synagoge bijwonen. Door deze foto's pal onder elkaar te plaatsen krijgen beide beelden een beladen betekenis.

Weemoed en schuld

De persoonlijke visie van Van der Elskens is alomtegenwoordig in het Stadsarchief. In het originele fotoboek voorzag hij zijn foto's

'Blijf met je rotjoden af, zeiden we in de oorlog tegen de nazi's. We hebben het niet duidelijk genoeg gezegd'

al van commentaar. In de tentoonstelling is dat aangevuld met een audiotour waarin zijn herinneringen te beluisteren zijn. Uit zijn overpeinzingen spreekt, behalve weemoed, schuldgevoel. „Blijf met je rotjoden van onze rotjoden af, zeiden we in de oorlog tegen de nazi's. We hebben het niet duidelijk genoeg gezegd, we hebben er niet genoeg voor over gehad om die mensen te beschermen. Laten we maar gauw een paar grote gebouwen boven op ons slechte verleden, op ons slechte geweten zetten. En alles vergeten.” Dat laatste was cynisch bedoeld, want over de plannen voor het nieuwe stadhuis liet hij zich in de film *Een fotograaf filmt de stad* uit 1983, over de oude Jodenbuurt, zeer kritisch uit: „Dat stadhuis staat op de Dam, dat moeten we gewoon terugpakken van die clowns uit Soestdijk. (...) En het Waterlooplein? Tja, daar moeten ze maar een park van maken of weet ik wat.”

Aan het eind van de tentoonstelling in het Stadsarchief hangt een aantal foto's van de Jodenbreestraat: de oude broodjeszaak van Sal Meijer, het enige huis dat nog overeind staat in een verder kaalgeslagen vlakte. Achter de winkelruit is nog net Meijer zelf te zien, die er zijn laatste kosjere broodjes smeert. In de audiotour halen oude buurtbewoners en Sal Meijers zoon Nico, die tegenwoordig de broodjeszaak aan de Scheldestraat bestiert, herinneringen op. Op de volgende foto is het oude pand van Meijer gesloopt, alleen het gapende gat van de kelder is nog over. Daar staat op een muur te lezen: 'V = Vrij. Vrede'. Een hartekreet van een onderduiker, aldus Van der Elskens. De laatste foto toont ganzen die juist op dat moment in een V voorbijvliegen. ■

Amsterdam! Ed van der Elskens, oude foto's 1947-1970, Stadsarchief Amsterdam, Vijzelstraat 32, t/m 14 september. Wisselvitrine, Joods Historisch Museum, Nieuwe Amstelstraat 1, Amsterdam, t/m 31 augustus.